

Somogyi Marcell

„ÚGY TŰNT, HOGY A MÚLTAT VÉGKÉPP ELTÖRÖLTÉK,
PEDIG CSAK HIBERNÁLÓDOTT MINDEN”

Beszélgetés Bereményi Gézával

– Váratlanul érte Vadnai Bébi című regénye sikere? Hiszen 35 éve nem írt prózát, s az olvasók és a kritika is szinte egyöntetűen kedvezően fogadta a könyvét.

– Természetesen örülök, ha minél többen olvassák a könyvet, de a műveim utóélete addig foglalkoztat elementárisan, amíg én magam nem látom tisztán, hogy milyen a minőségük. A Vadnai Bébinél ez a folyamat elhúzódott. Morcsányi Géza, a Magvető Kiadó igazgatója rögtön mondta, hogy rendben van az anyag, de én még mindig bizonytalankodtam. Különböző tájegységeken élő embereknek adtam oda a kéziratot, hogy mondjanak róla véleményt; csupa olyan ismerősömnek, akinek adok a szavára. Mikor fölhívtak, hogy elmondják a meglátásaikat, alig vártam, hogy bontsuk a vonalat – rögtön leültem, és az ő szemükkel újraolvastam a szöveget. Az ő reflexióik alapján tudtam végre objektíven megítélni, hogy milyen az, amit írtam. A külső, eladásban mérhető sikert nem igazán tudom fölfogni, és nem is csalhatatlan értékmérő, hiszen olyan könyvek sikerére is bőven akad példa, amelyektől az ember megőrül.

– Az 1978-as Legendárium óta néhány új elbeszéléssel bővítette a novellaválogatásait, de inkább drámákat, dalszövegeket és forgatókönyveket publikált. Mi történt most, hogy visszatért a prózához?

– Eredetileg ezt is forgatókönyvnek írtam, de a '70-es évekbeli szál sokkal inkább regénybe kívánczolt: az írás nem látványos tevékenység, nem külső konfliktus, tehát nagyon nehezen mutatható meg a vásznon. Hogy ezért-e, nem tudom, de a Vadnai Bébi forgatókönyv-változatból akkor nem lett semmi, viszont olvasta Morcsányi, aki tagja volt a Magyar Mozgóképfőiskola alapítvány játékművészeti szakkollégiumának, megérezte benne a regénylehetőséget, és mint kiadó biztatott, hogy írjam meg. Jókora mondta, mert én pont ebben az időszakban kezdtem félni attól, hogy teljesen beszippant a színház, és már soha nem lesz időm prózát írni. Ezért, terápiaképpen, belevágtam. Ráadásul a családom éppen akkor költözött Debrecenbe – üres lett a lakás, és én, amikor csak tehettem, szinte önkívületi állapotban, írtam.

– Voltak korábbi változatok, amiket fel tudott használni? A kötet megjelenésekor úgy fogalmazott, hogy negyven évig „dédelgette” a témát.

– Éppúgy igaz az is, hogy eldugtam magam elől; halogattam a megírását. Ismerőseim közt néha elmeséltem, de nem nyakra-főre. Inkább csak afféle érdekes sztori volt a fejemben: kiderül egy jampi haverról, hogy a testvérem lehet, aztán kiderül, hogy talán inkább az unokatestvérem, és így tovább, az egész nyomozás, ami a regény alapját adja. Az első komoly kísérlet a megírásra a forgatókönyv-változat volt, de prózában végül teljesen más formáját mutatta meg a téma.

– Mikor belekezdett a regénybe, említette, hogy Ford Madox Ford könyvének, *A jó katonának a hatása meghatározó volt. Miben állt ez a hatás? Formai megoldásokra jött rá?*

– Nem, az attitűdömet változtatta meg, a témámhoz való viszonyomat befolyásolta döntően. Volt egyfajta furcsa szemérem bennem: azt gondoltam, hogy ez a történet félrecsúszott emberek története, senkit nem fog érdekelni. Lehet, hogy igazán engem sem érdekel? Minek írjam meg? És akkor, húsz év után, újra kézbe vettem *A jó katonát*, ami angol nyelvterületen klasszikus műnek számít, és rájöttem, hogy egy teljesen félreeső történet, Ford mégis úgy találja, mint ha a világ legizgalmasabb sztorija lenne. Őt ember szerelmi bonyodalmaival taglalja, ráadásul ötüik közül a legbutább szereplő, a felszarvazott férj az elbeszélő, aki évekig nem jön rá, hogy megcsalják, és egy sor dolgot nem ért a történetben. Meglepett a szerző bátorsága, amivel ezt az „agyalágyult” históriát ilyen meggyőzően tudta megírni, és rádöbentett, hogy egy perifériára csúszott, jelentéktelennek tűnő szereplő ugyanúgy lehet képviselője a nagy tendenciáknak, mint az előtérben ugráló, látványos figurák. Látszólag a *Don Quijote* is egy szerencsétlen hülyéről, egy slemil alakról szól – csak Cervantes makacssága, a saját teremtményével való eltökélt azonosulása formált belőle ilyen hatalmas toposzt, az teremtett köré egy külön univerzumot. Erre döbentett rá az angol regény példája.

– *Ami önnél időről időre felbukkanó vonzalom: a második Levél nővéremnek műsorhoz például Angol regény címmel írt egy dalt, A sötétség mélyén című Joseph Conrad-műből.*

– Igen, de a periférikus szemléletnek attól a tévedésétől, hogy az írónak feltétlenül „korunk hőst” kell megírnia, *A jó katona* szabadított meg. Felelőtlennek tett, és friss szemmel tudtam rácsodálkozni magamra: „Ez a történet ennyire tetszik nekem? Miközben az »okosabbik« felemnek lenézni való, érdektelen téma?” És akkor rájöttem, hogy nem szabad törődni a sznobériával. A sznobériám volt az a mész, és ez a legnagyobb veszély, ami egy íróat vissza tud tartani az előtte heverő témától – és attól, hogy modoroskodás nélkül, akár a kritikai divatokra is fittyet hányva, az olvasóközönség számára is izgalmas módon írja meg. Ebben segített rengeteget az angol regény példája.

– *Kézzenfekvő párhuzam Ottlik, aki nagyra tartotta például Maughamet, és gyakran bosszankodott azon, hogy „Mért bűn az, ha valakit jó olvasni?”*

– Ottlik sajátos, privát „kánonja”, és – hogy a *Vadnai Bébi* háború előtti szóhasználatával éljek – angolszász orientációja egyébként is üdítő a döntően német „tájékozódású”, számos vonatkozásban a német kultúrkörhöz tartozó magyar irodalomban.

– *A magyar kultúra hagyományos irányultságáról állapította meg Szentkuthy Miklós, hogy „Ausztriával összeházasodván Bécs közel volt, a német szó túlon túl ismerős volt. [...] Mégis nagyon Sajnálatos Eset volt – joyce-osan mondva –, hogy a francia műveltség és az angol világ oly hihetetlenül távol állt tőlünk.”*

– Ottlik ráadásul az angolszász irodalmon belül külön vonzódott a katolikus regényírókhoz, Evelyn Waugh-hoz, Graham Greene-hez, akiknek a szemében az egy nemzedékkel idősebb, szintén katolikus Ford Madox Ford egyfajta előkép is volt. Ez a csoport egy speciális kisebbséget képviselt az anglikán szigetországban.

– *A Vadnai Bébi két fő cselekményszála a '40-es és a '70-es években játszódik (ahogy regénybeli alteregója, Dobrovics fogalmaz: „fésűben van benne a két idősik”), és a '40-es évekbeli szál történetét egyetlen estébe*

hajló délutánon mondta el önnek a kötet címszereplője. Rögzítette valahogy (írásban vagy hangfelvételen) az elbeszélését?

– Nem. Elraktároztam a fejemben, és most, negyven évvel később előhívtam.

– Erre az írótipusra szokta mondani Réz Pál, hogy magnetofonagya van.

– Más dolgokat el szoktam felejteni, de ez a történet olyan erős volt, hogy megmaradt – sőt ahelyett, hogy kopott volna, az évek során egyre jobban belém vésődött. Döbben-ten hallgattam azon a negyven évvel ezelőtti napon, és a fordulópontok alapján jegyeztem meg az egészet, majd évtizedekkel később így, a fordulópontok alapján idéztem föl és írtam meg.

– Ahogy korábban mesélte, önkívületi állapotban születtek első kötete, A svéd király szövegei is, sőt az egyik novellát „egy az egyben”, mindenféle javítás nélkül írta le. A Vadnai Bébi is így készült?

– Itt sokat javítottam, de magát a szerkezetet, az idősíkok „fésűjét” a téma adta ki. Többen írták, mondták, hogy itt valamiféle rafinált szerkesztői fogásról van szó, de nem: ahogy belekezdtem a munkába, az egyik esemény hozta magával a másikat. Mondjuk hétfőn megírtam az egyik mozzanatot, és ez kedden előhívta a következőt. Olyan volt, mint egy dallam. Ahogy reggel egy előző napi dallamra ébred az ember, és félig még öntudatlanul folytatni tudja – ott, ahol előző nap abbahagyta. Csak mikor már a vége felé jártam, akkor írtam kifejezetten tudatosan; összekötöttem addig teljesen külön futó szálakat. Ahogy gyerekkoromban a Teleki téren mondták: elkezdtem csukni a boltot.

– Az egyértelműnek tűnik, hogy a korábbi prózáihoz képest jóval kevesebbet alakított a kiindulópontul szolgáló történeten. A kötet fülszövege is fölhívja rá a figyelmet, hogy a Vadnai Bébinek „nagyfokú a valóságalapja”.

– Nagy. 96 százalékos, körülbelül.

– Az életművében talán egyedül az Eldorádó volt ennyire „valóságalapú”: „minden egyes esemény, jelenet megtörtént már a valóságban. [...] A történet igaz, a szereplők élnek vagy éltek egykor, a családom tagjai voltak. Én vagyok a Gyerek, ez ne legyen titok” – írta akkor. Most viszont kerüli, hogy arról beszéljen, melyik alaknak ki volt a modellje.

– Igen, mert nem akarok hiábavaló vitákba keveredni a még élő szereplőkkel vagy az elhunytak leszármazottaival.

– Attól fél, úgy jár, mint Ottlik, akinek egykori diáktársai szemére hányták, hogy ez vagy az a részlet nem pontosan úgy volt, mint az Iskola a határonban?

– Pontosán, és az egykori szemtanúknak a maguk szempontjából talán igazuk is voltan. De egy regényen nem lehet számon kérni azt, amit egy visszaemlékezés esetében igen. Én írtam egy variánst; megírtam azt a verziót, ami az én olvasatomban a Doxa nevű figura megfejtését jelenti, de a kultuszoknak mindig jobban használnak a megoldatlan történetek. Én pedig senkivel nem akarok harcolni azért, mert úgy érzi, hogy „elvettem” a témáját, vagy „meghamisítottam” a kultusz alapját képező személyt.

– Ugyanakkor a regény bemutatóján kivetítettek egy fotót, amin ön üldögél Gémes János „Dixi”-vel, aki a '60-as évektől kezdve a pesti underground emblemikus alakja, flaszterköltője volt. Ez a kép az Antoine és Désiré című Cseh Tamás-lemmez borítóján jelent meg, '78-ban, és mikor meglátta, annyit mondott, hogy „ekkor már mi testvéreknek számítottunk”.

– Doxa figurája azért lépett a regény főszereplői közé, mert egy felnagyított életmotívumot, egy saját rögeszmét kapcsoltam hozzá – azzal, hogy a szülei felől próbáltam

megfejteti a személyiségét. Az anyja és az apja gyűlöletszerelme felől, azon a történeten keresztül, amit ő nem is ismert. De a regényalakot meg kellett teremtenem, Doxa mondatait rendesen meg kellett írni; nem tudtam rekonstruálni a „szövegét”.

– Amikor kitalálta Dészirét – akit a Cseh Tamás-lemez borítóján Dixi személyesített meg –, be tudott építeni valamit a figurába az ő személyiségéből?

– Nem, eszembe sem jutott. Dészirét már a Cseh Tamással írt első dalunkban, *Az ócska cipőben szerepeltettem*, a szóban forgó album viszont csak nyolc évvel később jelent meg. Vető János találta ki a lemezborítót, ő csinálta a fényképeket, és a szerepeket is ő osztotta ki; én csak a két főszereplőn látható kalapokat kölcsönöztem a fotózáshoz, tehát legfeljebb „kellékes” vagy „jelmeztáros” voltam ebben a munkában. Az Antoine és Désziré-mondakör ihletője a fehér bohóc és a piros bohóc archetípusa volt, így később a nagylemez is bohóctréfák sorozatából állt össze. A piros bohóc Désziré: a kis szájtáti, csetlő-botló, ügyetlen gyerek, a fehér pedig Antoine: az August-bohóc, a sikeres, a színházigazgató, a felnőtt. Gyémántgombokkal, ahogy a gyerek látja a felnőttet, aki nagyon szép és okos; aki nagyképűen mindent tud. Fölvilágosítja Dészirét, a hóna alá nyúl, állást akar szerezni neki. Ez egy pár volt, a pár ösképből vezettem le az egész viszonyrendszert, Désziré alakjának semmi köze nem volt Dixihez. Ő egyszerűen az arcát adta ehhez a figurához a fotókon. Dixivel közös társaságba, egy „törzsbe” tartoztunk, ugyanakkor mi ketten mindvégig külön rovat voltunk egymásnak. Birtam, hogy megkülönböztet a többiektől, és birtam, hogy átlát rajtam. Engem ezzel kábított el. De önmagában a személyisége, mint téma – pláne úgy, mint egy kultusz tárgya – nem foglalkoztatott. Az eredettörténete annál inkább.

– A névkezelése ugyanakkor azt a képet erősíti, hogy kulcsregénnyel állunk szemben. *Doxa, Felvinczy, Pasz-
telkó* – könnyű beazonosítani, hogy ki kinek az alteregója.

– Más szereplők meg más módon nyerték el a nevüket: Ajvázét például a felmenői örmény családnevéből képeztem.

– Régebben inkább a „névátruházás” eszközzel élt: tudható, hogy a *Vetró* eredetileg a saját vezetékneve volt, *Fáskertinek* az édesanyja főnökét hívták, a *Megáll* az időben szereplő *Vilmon* nevét pedig – ha jól gondolom – első kötete felelős szerkesztőjétől kölcsönözte.

– Valóban, ráadásul a *Megáll az idő* témáját először novellákban írtam meg, és *Vilmon* figuráját ott még *Körmendinek* hívták. A *Magvető* Kiadó lektora, *Vilmon Gyula* valódi alakját viszont most, ebben a regényben örökítettem meg először.

– Egyúttal megírta saját irodalmi indulásának közegét is: azt a társaságot, melynek tagjai elhatározták, hogy a korabeli viszonyok közt nem publikálnak, mert azzal sérülne a függetlenségük. „Persze, később engedünk ebből az intranszigienciából, elsősorban, bevallom, én” – nyilatkozta arról az időszokról, mikor aztán útjaik szétváltak. Nem tartották megalkuvónak a barátai, akik „benne maradtak a régiben”?

– Az biztos, hogy volt velük szemben lelkifurdalásom. Ahogy az *Ács Mari* című dalunkban is van, amelynek a szövegéből most idéztem. Tudja egyébként, mi az a rejtett összefüggés, ami a lelkifurdalásomat összeköti ezzel a dallal?

– Nem.

– Az, hogy a *Dixi* feleségéről írtam. Valóban úgy történt, ahogy a dalban van: megláttam a villamoson, és megijedtem tőle. Senkinek nem mondtam, hogy ez a dal róla

szól, de a Dixi felismerte: összefutottunk az utcán, és csak annyit kérdezett: „Bolond, halott?” Én meg mondtam neki, hogy „Legvégső villamosok, szétviszik, örült, menjen, nincs miért szégyenkezniem.”

– Akkor ebbe beletrafáltam.

– Persze, mert az egész kiterjedt történet olyan, mint egy háló. Mindenhol beletrafál, mert minden ponton egy egész hálórendszer mozdit meg. Csak egy példa: az ismeretségünk elején gyanútlanul rámozdultam Dixi későbbi feleségére. Kezdetben nem tudtam, hogy együtt vannak, és Dixi rájött, hogy azért tetszik nekem a nő, mert hasonlít az anyjára. Na most jön a rejtett összefüggés: egy régi ismerősöm Berlinben kapcsolatba került Kertész Imrével, akiről tudta, hogy annak idején jól ismerte a *Vadnai Bébi* címszereplőjét. Úgyhogy elújságolta neki, hogy Bereményi írt egy regényt az asszonyról. Mire Kertész csak annyit mondott: „Hát az egy bolond nő volt! Nagyon szép nő volt, gyönyörű nő volt, de bolond volt!” Nagyon hosszú gyökerei vannak ennek a történetnek; a '40-es és a '70-es évek összetükröztetése mutatta meg számomra is, hogy valami összefüggő egészben vagyunk benne.

– *Visszatérve a publikálás vagy nem publikálás kérdésére: a '60-as évek végén szinte berobbant a magyar irodalomba, és a következő tíz év íróilag kifejezetten termékeny volt. A '70-es évek második felében – Csalog Zsolttal, Lengyel Péterrel, Hajnóczyval, Nádassal, Kornissal, Temesivel, Esterházyval együtt – benne volt a Rondó nevű kezdeményezésben, 1982-ben pedig nemzedéke jeleseivel együtt köszöntötte Ottlikot a 70. születésnapján. Aztán, éppen a prózafordulat kellős közepén, szinte teljesen eltűnt az irodalomból, és a film felé fordult. Miért?*

– Világéletemben kakukktojás voltam, nekem ez a sorsom. Filmrendező is outsiderként, képesítés nélkül lettem; Nemeskürty István avatott rendezővé, mielőtt távozott volna a Budapest Stúdió éléről. A későbbi filmek témáit már íróként magamban hordoztam; ha prózában dolgozom föl őket, nem a vásznon, lehet, hogy valamivel vastagabb az írói életművem.

– *Szederkényi Ervinnek, a Jelenkor egykori főszerkesztőjének azért a Legendárium után még sikerült kipróbálnia önből tizenkét részletet egy tervezett regényből.*

– Igen, de nagyjából attól az időszaktól kezdve valóban takarékra tettem a prózát. Volt egy est a Belvárosi Ifjúsági Házban, ahol talán éppen ebből a félkész regényből olvastam föl, és Nemes Nagy Ágnes is megjelent. Szinte sorsszerű volt, hogy véletlenül éppen az én szövegem előtt ment ki a teremből, és mikor visszajött, exkuzálta magát, hogy nem hallotta a regényrészletemet. Mondtam neki, hogy „Nem baj! Egyáltalán. Sőt. Örülök. Legyek én magának, Ágnes, egy fekete lyuk.” Egy időre alámerültem a filmbe.

– *Ugyanakkor a prózája és a filmjei világa, nyelvezte, alakjai számos ponton kapcsolódnak egymáshoz. A Vadnai Bébi szerkesztője, Szegő János a '40-es évekbeli párbeszédnek nyelvezetét affektáltak, természetlensnek érezte; engem viszont az Eldorádó bizonyos dialógjaira emlékeztetett: nagyon hasonló nyelvet használ például a kuplerájbeli nagyjelenet kishővőű stricije.*

– Igen, Csiga, a púpos kerítő, aki hadarva kínálja az „árut”. Természetes a hasonlóság, hiszen a *Vadnai Bébi* régebbi cselekményszála és az *Eldorádó*nak ez a jelenete nyelvi szempontból egy időben játszódik: mind a két szöveg azt mutatja, mennyire máshogy beszéltek az emberek az úgynevezett ötvenes évek előtt. A '40–50-es évek fordulóján

történt egy óriási stílusváltás: ahogy szőnyeg alá söpörték a régi dolgokat, úgy változott meg a köznyelv is, amely elfedte, eufemizálta a lappangó ellentéteket. A szüleim viszont még ezt a régi nyelvet használták, különösen akkor, ha egymás között voltak a barátaikkal. Csodálkozva figyeltem, mennyire más szavakkal, fordulatokkal beszélnek, mint az én korosztályom. Feljött hozzánk Zórád Ernő grafikus, a híres képregény- és diafilmrajzoló, aki egy vérbeli dzsentri volt, és a következőképpen dicsérte meg anyám főztjét: „Asszonyom, elismerésem zászlóerdeje!” Ráadásul „reakciós” családban nőttem föl, sőt a szüleim társasága nagyrészt erdélyi magyar úri famíliák leszármazottaiból állt; a legtöbben franciás neveltetést kaptak, és ez a beszédükön is érződött. Élénken emlékszem például egy férfirra, aki szabatos magyar nyelven beszélt, de minden harmadik mondata az volt, hogy „Tu comprends, qu’ est que je te dis?” (Érted, amit mondtam?)

– *A szövegekben néha mintha még a szórend is franciás lenne: „Babuciék már délután találgatták, tetszik-e jönni hozzánk máma. Sírtak volna az ellenkező esetben, bizonyosan zokogtak volna” – mondja például az előbb említett kerítő.*

– Él még néhány hírmondó abból a korosztályból; olvasták a *Vadnai Bébit*, és ők teljes mértékben ráismertek a '40-es évek beszédmódjára. Én ebben a nyelvi környezetben nőttem föl, azóta is innen táplálkozik a stílusom; ezért tudom magabiztosan beszéltetni a nálam idősebb szereplőket. Ez egy teljesen letűnt világ, amelynek a stílusa a '70-es években vagy ma affektálnak hathatott-hathat – ahogyan a figurái is anakronisztikusak. Ezeket az embereket a '70-es években szerencsétlen őskövületeknek tartották, abban a korban éppen olyan félrecsúszott alakoknak számítottak, mint Ford Madox Ford hősei. Mert a Kádár-korszak a szellemi zsibbadtság korszaka volt: úgy tűnt, hogy a múltat végképp eltörölték, pedig csak hibernálódott minden. Az antiszemitizmus sem volt téma abban a rendszerben, szinte senki nem foglalkozott a másik származásával. Aki foglalkozott, az meg hallgatott. Mikor jó negyven évvel ezelőtt végighallgattam a *Vadnai Bébi* alaptörténetét, én sem fogtam föl, hogy mi ez: egy két háború közti *vamp* vadromantikus *love story*ja, vagy mi? A mélyben egy *Hassliebe* története, egy asszimiláns zsidó nő és egy antiszemita férfi kapcsolatának históriája húzódik, de ezt sokáig nem értettem, mert a szocializmus jelgelte a régi rokonszenveket, ellenszenveket, sérelmeket. A felszínen semmi nem volt valódi, minden zavaros volt. Nekem a „korrekt úrifiúk” példája sokat segített a tisztánlátásban, számomra ők mindig is vonatkoztatási személyek voltak. '45 után semmiféle ügyességet nem mutattak ellenállásbeli érdemeik vagy régi kapcsolataik kihasználásában, nem kurvultak el az ötvenes években, nem tört meg a gerincük, és azonnal fölismerték 1956 jelentőségét. Azt, hogy „a Város megváltotta magát és meg tudott váltani engem”, ahogy Vas István írta. Ez az emberfajta – amelybe Ottlik és a regénybeli Tipsi bácsi is tartozott – egy vékonyka, de nagyon szép ezüstszál a magyar kultúrában. Akárki akármit mond, én bennük sosem csalódtam.

